

ПРЕЮДИЦІЙНИЙ ЗАПИТ ДО ВЕРХОВНОГО СУДУ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ У КОНТЕКСТІ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

PRELIMINARY RULING REQUEST TO THE SUPREME COURT: ADVANTAGES AND SHORTCOMINGS IN THE CONTEXT OF CIVIL PROCEEDINGS

Хомуцький Д.С., аспірант кафедри цивільної юстиції та адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

У цій статті розглядається концепція преюдиційного запиту до Верховного Суду як альтернативного механізму для забезпечення єдності судової практики цивільного судочинства. Наводиться аналіз ролі Верховного Суду у формуванні єдності судової практики та його поточної завантаженості, в тому числі – з точки зору реалізації так званих "касаційних фільтрів" та преюдиційного запиту.

Здійснено порівняльний аналіз моделей преюдиційного запиту, запропонованих у проектах Законів України, із подібними інститутами у праві Європейського Союзу (преюдиційний запит до Суду Європейського Союзу), Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (запит за консультативним висновком Європейського суду з прав людини), а також досвідом Верховного Суду Канади.

Ключовою ознакою відповіді на преюдиційний запит визначено надання Верховним Судом висновків про застосування норм права без формування висновків за результатами розгляду конкретної справи. Окреслено переваги такого механізму, зокрема, превентивний характер у забезпеченні єдності судової практики та зменшення ймовірності помилок безпосередньо при вирішенні справи.

Водночас, виявлено низку недоліків, пов'язаних із можливим впровадженням інституту преюдиційного запиту. Зокрема, йдеться про ризик часткового перейняття Верховним Судом функцій інших гілок влади і Конституційного Суду, також можливі ризики зловживання цим інструментом, збільшення навантаження на Верховний Суд, затягування судового розгляду та збільшення витрат учасників справи у цивільному судочинстві, що було б закономірним наслідком виникнення додаткових витрат на функціонування нової процесуальної процедури.

Пропонується надання відповідям на преюдиційні запити консультативної (необов'язкової) сили, що узгоджується з підходом, характерним для правових систем загального права. Констатується подібність висновків про застосування норм права до прецеденту, а відтак наявна схожість між висновками з відповідей на преюдиційний запит та висновками *obiter dictum*, які не стосуються обставин конкретної справи. Наголошено на необхідності збалансувати потенційні переваги інструменту з можливими ризиками в його застосуванні.

Ключові слова: преюдиційний запит, механізми забезпечення, єдність судової практики, цивільне судочинство, висновки Верховного Суду, Верховний Суд, прецедент, правове регулювання, консультативний висновок.

This article examines the concept of a preliminary ruling request to the Supreme Court as an alternative mechanism for ensuring the uniformity of civil court practice. It analyses the role of the Supreme Court in ensuring consistency in judicial practice and its current workload, including from the perspective of implementing so-called 'cassation filters' and preliminary rulings.

A comparative analysis is made of the models of preliminary rulings proposed in draft laws of Ukraine with similar institutions in European Union law (preliminary rulings request addressed to the Court of Justice of the European Union), the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (request for an advisory opinion from the European Court of Human Rights), as well as the experience of the Supreme Court of Canada.

The key feature of a preliminary ruling is that the Supreme Court provides conclusions on the application of legal norms without forming conclusions based on the results of a specific case. The advantages of such a mechanism, in particular, its include preventive nature in ensuring the uniformity of judicial practice and reducing the likelihood of errors directly in the resolution of a case.

At the same time, a number of shortcomings related to the possible introduction of the institution of preliminary rulings have been identified. In particular, there is a risk that the Supreme Court will partially take over the functions of other branches of government and the Constitutional Court, as well as possible risks of abuse of this instrument, an increase in the workload of the Supreme Court, delays in court proceedings and an increase in the costs of participants in civil proceedings, which would be a natural consequence of additional costs for the functioning of the new procedure.

It is proposed that responses to preliminary rulings be given advisory (non-binding) force, which is consistent with the approach of common law systems. The similarity of conclusions on the application of legal norms to precedent is noted, and therefore there is a similarity between the conclusions from responses to preliminary questions and *obiter dictum* conclusions, which do not relate to the circumstances of a particular case. The need to balance the potential advantages of the instrument with the possible risks of its application is emphasised.

Key words: preliminary ruling, enforcement mechanisms, uniformity of judicial practice, civil proceedings, conclusions of the Supreme Court, Supreme Court, precedent, legal regulation, advisory opinion.

Вступ. На сьогодні роль Верховного Суду у формуванні єдності судової практики, безперечно, є важливою. Висновки, викладені у його постановках, є провідним орієнтиром, зокрема, у цивільному судочинстві. Складання більшості судових рішень, позовних заяв, апеляційних скарг чи інших суттєвих процесуальних документів не обходиться без використання у їх мотивувальній частині посилань на висновки Верховного Суду з того чи іншого правового питання. Не лише звичайні юристи-практики користуються ними, а й самі судді, в тому числі – судді Верховного Суду, докладаючи зусиль задля додержання попередньо зроблених висновків у подібних спірних правовідносинах. Відтак, такі висновки є вагомим механізмом забезпечення єдності судової практики у цивільному судочинстві.

В той же час, спостерігається значна завантаженість Верховного Суду з точки зору цивільної юрисдикції. Так, упродовж 2023 року до Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду надійшло 20 393 процесуальні звернення

(з них – 19 896 касаційних скарг), тоді як у 2022 році – 14 350 процесуальних звернень (з них – 14 041 касаційних скарг) [1, слайд 19]. Аналогічними показниками у 2024 році були 19 535 процесуальних звернень та 18 929 касаційних скарг відповідно [2, слайд 13].

Велика кількість справ, що перебувають у провадженні Верховного Суду, викликають зацікавленість спільноти (а, зокрема, і самих правників) до засобів, які б слугували заміною касаційному перегляду.

З урахуванням змін до Цивільного процесуального кодексу України (надалі в тексті – ЦПК України) [3], внесені Законом України № 460-IX від 15.01.2020, касаційне оскарження тісно пов'язується з необхідністю врахування скаргником висновків з постанов Верховного Суду у подібних правовідносинах, що на практиці значно звузило можливості для такого оскарження.

Так, чи не центральною категорією касаційного оскарження став висновок з постанови Верховного Суду у поді-

бних правовідносинах. В той же час, було внесено й інші зміни до процесуального закону, спрямовані на запровадження так званих “касаційних фільтрів”. У цивільному судочинстві це означало обмеження можливості касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах.

Зважаючи на тенденції, з одного боку, щодо посилення ролі висновку з постанови Верховного Суду, та, з іншого боку – щодо загального посилення обмежень права на касаційне оскарження задля “розвантаження” Верховного Суду, спостерігається зацікавленість у наданні повноваження останньому надавати “преюдиційні” висновки у відповідь на запит уповноваженого суб’єкта – без перегляду справи в касаційному порядку. При цьому, таке повноваження повинне сприяти здійсненню Верховним Судом його провідної функції – забезпечення єдності судової практики.

Метою статті є з’ясування поняття та визначення істотних характеристик преюдиційного запиту як можливого альтернативного механізму забезпечення єдності судової практики у цивільному судочинстві, характеристика переваг та недоліків цього процесуального інструмента – з точки зору засадничої мети і завдань цивільного судочинства, а також передбачуваних результатів впровадження цього інструмента в національне законодавство.

Стан дослідження проблеми. Проблематиці надання судом касаційної інстанції висновків про застосування норм права без перегляду справи присвячено як наукові статті, так й аналітичні матеріали. Наукові думки та позиції з приводу преюдиційних запитів містяться у працях таких вітчизняних вчених, як: Гусаров К. В. [4], Комаров В. В. [5], Комарова Т. В. [6; 7], Цувіна Т. А. [8], Романюк Я. М. [9], Попов О. І. [10], Олендер І. Я. [11]. Пропозиції щодо впровадження такого інструменту в українську правничу систему висловлювались вченими та юристами-практиками Р. Норкусом та А. Браздейкісом [12] (голова і радник голови Верховного Суду Литви відповідно). Також, преюдиційний запит до Верховного Суду неодноразово ставав предметом обговорень на наукових зустрічах, вебінарах, круглих столах, ідеєю законопроектів.

Поряд з цим, рівень дослідження наведеної проблематики вбачається недостатньо глибоким, а особливо – в контексті аналізу можливості запозичення зарубіжного досвіду застосування подібних механізмів, а також з точки зору засадничої мети і завдань цивільного судочинства.

Основні результати дослідження. На сьогодні Верховний Суд як суд касаційної інстанції забезпечує єдність судової практики в цивільному судочинстві шляхом перегляду справ у касаційному порядку. Так, за результатами такої діяльності Верховний Суд фактично формує: 1) висновки за результатами розгляду касаційної скарги (скарги); 2) висновки щодо застосування норм права. При цьому, варто погодитись із позицією, висловленою у науковій літературі, з приводу потреби розмежування цих понять [13, с. 202], які здійснюються в одній судовій справі, однак мають різну змістовну та практичну спрямованість. Якщо висновки за результатами розгляду касаційної скарги стосуються виключно конкретної справи, її фактичних обставин і правильності тлумачення судами нижчих інстанцій процесуальних і матеріальних норм, то висновки щодо застосування норм права мають більш загальну дію, – вони підсвітлюють прогалини і колізії чинного законодавства, пропонуючи способи їх вирішення, які є обов’язковими для наступних рішень судів на майбутнє. Імперативність висновків Верховного Суду випливає із правового статусу цієї судової установи як найвищого суду в системі судострою України (ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судострій і статус суддів») і обумовлює необхідність їх врахування іншими судами при застосуванні згаданих у цих висновках норм права (ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судострій і статус суддів») [14].

Формування висновку про застосування норм права у цьому випадку є невіддільним від формування висно-

вку за результатами розгляду справи, внаслідок чого така справа вирішується. Варто констатувати актуальність наукової позиції про те, що єдиним реальним інструментом забезпечення єдності судової практики в цивільному судочинстві є “...*перегляд судових рішень з підстав, встановлених ст. 355 ЦПК України*...”, однак зараз, з урахуванням змін до процесуального законодавства, таку роль фактично відіграє касаційний перегляд судових рішень з підстав, передбачених статтею 389 ЦПК України [10, с. 73].

За визначенням Попова О. І., преюдиційний запит означає, що суд будь-якої інстанції під час розгляду цивільної справи може звернутися до найвищого судового органу із запитом щодо правильного застосування “...*конкретної норми матеріального або процесуального права*...” [10, с. 75].

Модель преюдиційного запиту до Верховного Суду України, запропонована законопроектами № 3356 та № 3356-1 від 24.10.2013 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно повноважень Верховного Суду України», передбачала витребування матеріалів справи при розгляді такого запиту. Натомість, зі змісту законопроекту № 3356-2 від 24.10.2013 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції” відповідні норми не вбачаються [15; 16; 17]. Законопроектами передбачалась можливість ініціювання головою того чи іншого апеляційного суду запиту до Верховного Суду України, яка пов’язувалась з одночасним існуванням таких обставин: 1) питання застосування норми права становить значну складність або при розгляді справ у судах мають місце випадки неоднакового застосування відповідної норми права; 2) існує або передбачається виникнення значної кількості справ, пов’язаних із застосуванням відповідної норми права; 3) відсутні висновки Верховного Суду України, викладені в його судових рішеннях, чи роз’яснення Пленуму Верховного Суду України рекомендаційного характеру, пов’язані із застосуванням відповідної норми права. Після попередньої перевірки запиту передбачалось вирішення питання про допуск запиту до розгляду. Якщо законопроекти № 3356 та № 3356-2 передбачали лише передання запиту судами касаційної інстанції до Верховного Суду України, то законопроект № 3356-1 уповноважував касаційний суд самостійно вирішити, чи допускати запит далі, при цьому згідно всіх трьох законопроектів Верховний Суд України після таких дій перевіряє обґрунтованість запиту, що у випадку законопроекту № 3356-1 означає повторне вирішення того самого питання.

За результатами розгляду такого запиту виноситься постанова, що містить висновок щодо правильного застосування відповідної норми права. В той же час, як йдеться у законопроектах, надаючи цей висновок, Верховний Суд України не вирішує питання по суті заявлених вимог. При цьому, такі висновки “*є обов’язковим для всіх суб’єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, та для всіх судів загальної юрисдикції, які зобов’язані привести свою судову практику у відповідність із зазначеним висновком Верховного Суду України*”. Відтак у неаведених законопроектах, висновки, якими не вирішується жодна конкретна справа, передбачаються як обов’язкові до врахування.

Варто звернути увагу на подібні механізми, що застосовуються у праві Європейського Союзу (преюдиційний запит до Суду ЄС) та згідно Конвенції про захист прав та основоположних свобод (запит за консультативним висновком Європейського суду з прав людини (надалі в тексті – ЄСПЛ)).

Так, судові органи держав-членів ЄС мають право, а іноді й обов’язок, звернутись із преюдиційним запи-

том до Суду ЄС з приводу питань правильного застосування законодавства ЄС у внутрішньодержавних судових справах. Тлумачення у відповідь на такий запит має бути обов'язково враховане судовим органом-ініціатором [7, с. 7; 8, с. 176].

Подібним чином, судові органи держав, що є договірними сторонами Конвенції про захист прав та основоположних свобод, можуть звертатись із запитом до ЄСПЛ задля отримання тлумачення прав і свобод, визначених у Конвенції та її Протоколах. В ході процедури ЄСПЛ надається інформація, зокрема, про фактичні обставини справи, що розглядається судовим органом-ініціатором. Однак, відповідь на такий запит носить саме консультативний характер і не має обов'язкової сили, хоча ЄСПЛ може констатувати порушення Конвенції у випадку подання в рамках такої справи до цього суду скарги в подальшому, а повноваженням звернутись із запитом наділені лише вищі судові органи держави. При цьому, як зауважує Цувіна Т. А., ані Суд ЄС, ані ЄСПЛ, надаючи такі висновки, не ухвалюють рішення по суті конкретної справи, а натомість надають лише загальне, абстрактне тлумачення норм права [8, с. 176]. Така характеристика уявляється ключовою (хоча б у випадку побудови національного механізму на основні наведених вище зарубіжних).

На подібну характеристику преюдиційного запиту та відповіді на нього вказує Т. В. Комарова при описі юрисдикції Суду ЄС [6, с. 159-160].

Також, цікавим з цього приводу може бути досвід Верховного Суду Канади, правова система якої належить до сім'ї загального права. У законодавстві цієї держави встановлено повноваження цього суду видавати консультативні висновки (*reference opinions*). Як стверджується у науковій літературі, такі висновки, маючи законну силу подібно до звичайних судових рішень, не пов'язані із жодним фактичним спором між учасниками правовідносин, а для формування цих висновків навіть не потрібна наявність протилежної стосовно ініціатора сторони [18, с. 43-44].

Відтак, протилежним (у порівнянні з касаційним переглядом) з такої точки зору інструментом є надання Верховним Судом висновку у відповідь на преюдиційний запит. Так, Верховний Суд формуватиме висновок про застосування норм права, не роблячи при цьому висновків за результатами розгляду касаційної скарги, оскільки Верховний Суд при цьому не вирішуватиме справу по суті. Протилежне означатиме фактично повторний розгляд справи за відсутності відповідної скарги сторони цивільного процесу, що порушуватиме принцип *res judicata* (вирішена справа).

Серед переваг такого інструменту можна виділити, перш за все, додаткову допомогу у забезпеченні єдності судової практики у цивільному судочинстві, при цьому варто погодитись із думкою про те, що цей механізм носитиме саме превентивний характер, та дозволить зменшити імовірність помилки вже безпосередньо при вирішенні спору [8, с. 177; 10, с. 79; 9, с. 10-11]. Спрямованість зазначеного процесуального інструмента на майбутнє дозволить судам уникнути помилок під час розгляду й вирішення великого масиву справ.

Однак, беручи до уваги існуючу модель висновків Верховного Суду про застосування норм права, варто погодитись із науковою позицією про те, що такі висновки фактично є регуляторами суспільних відносин, поряд із законами та іншими актами законодавства [19, с. 29]. Отже, можна припустити наявність такої характеристики й у відповіді Верховного Суду на преюдиційний запит з точки зору наведеного вище.

При цьому виникатиме питання щодо часткового прийняття Верховним Судом як суб'єктом надання відповіді на преюдиційний запит функції нормотворення, що суперечитиме положенням частини 2 статті 19 Конституції

України про необхідність чіткого визначення повноважень органів державної влади та їх посадових осіб, оскільки у Верховного Суду відсутня відповідна правомочність. Також, вказане може впливати на баланс засобів стримувань і противаг та розподіл повноважень гілок влади, встановлених Конституцією та законами України. Серед іншого, статтею 92 Конституції України встановлюються ті групи суспільних відносин, які повинні визначатись виключно законами України, при цьому повноваження прийняття законів України належать лише Верховній Раді України та всеукраїнському референдуму. Окрім цього, нове повноваження Верховного Суду може перетинатись за своєю сутністю із рішеннями Конституційного Суду України, що містять офіційне тлумачення Конституції.

В цьому контексті варто наголосити на тому, що надаючи відповідь на преюдиційний запит, Верховний Суд не розглядатиме й не вирішуватиме жодного цивільного спору між суб'єктами, а отже – не здійснюватиме правосуддя, що є основною функцією судової гілки влади. Проте, уявляється, що висновки Верховного Суду щодо застосування норм права повинні бути обов'язковими лише тоді, коли вони зроблені в результаті розгляду конкретної справи та відображають процес застосування норм права до фактичних обставин цієї справи, оскільки саме така діяльність супроводжуватиметься тлумаченням норм права. Це означає, що Верховний Суд не може надавати загальні, обов'язкові до врахування роз'яснення, що не є частиною вирішення конкретного спору. Інакше кажучи, його діяльність має залишатися в межах, визначених законом для судової гілки влади. Так чи інакше, такі законодавчі зміни потребуватимуть глибокого аналізу та обговорення ще на етапі їх підготовки.

Можливим варіантом впровадження інституту преюдиційного запиту могло б слугувати надання відповідей на такі запити необов'язкової (консультативної) сили (як, наприклад, у випадку консультативних висновків ЄСПЛ). Цей принцип схожий на підхід, що використовується в правових системах загального права, таких як США. Там під час застосування судового прецеденту обов'язковою силою володіють лише ті висновки (так звані *ratio decidendi*), які безпосередньо стосуються обставин конкретної справи. Інші ж висловлювання, зроблені судом "між іншим" (*obiter dictum*), не є обов'язковими для застосування в подальших подібних справах [20, с. 131-132].

Варто звернути на думку у науковій літературі про можливість розподілу висновків Верховного Суду про застосування норм права на *ratio decidendi* та *obiter dictum* [14, с. 208]. Загалом, серед науковців і практиків поширена думка про те, що висновки, сформульовані Верховним Судом у його постановах, за своїм правовим значенням є подібними до прецедентів у країнах загального права. Подібні наукові позиції висловлювались такими вченими як Д. А. Гудима, О. О. Берназюк, Д. О. Гетманцев, О. Ф. Скакун, Д. Ю. Хорошковська, Н. Є. Блажівська, М. М. Шумило, Є. І. Бондаренко. [21, с. 127; 22, с. 131-133; 24, с. 404; 25, с. 85; 26, с. 47; 27].

Окрім наведеної вище кореляції із нормотворчістю, можна стверджувати й про існування інших недоліків, пов'язаних із впровадженням інституту преюдиційного запиту. Сюди можна віднести можливість зловживання суддями таким інструментом, що може спричинити часте надання переваги зверненню до Верховного Суду з преюдиційним запитом замість самостійного вирішення спору, зокрема, на основі чинного законодавства та висновків з постанов Верховного Суду, які зроблені після касаційного перегляду. Варто погодитись із позицією про можливість перекладення відповідальності за ухвалення рішення суддями на Верховний Суд [10, с. 78; 8, с. 178].

Також констатується можливість виникнення конкуренції між правовими висновками, викладеними у постановах Верховного Суду, та правовими висновками, що містити-

муться у відповідях на преюдиційні запити. В той же час, існуюче навантаження на суддів Верховного Суду є надмірним. [8, с. 178]. Впровадження додаткового механізму спричинить потребу у додатковому навантаженні суддів Верховного Суду та/або створенні окремих підрозділів чи посад у складі цього суду, функцією яких були б підготовка і надання відповідей на преюдиційний запит. Додаткові бюджетні видатки на організацію наведеного, у свою чергу, спричинять необхідність збільшення розміру судового збору та інших витрат учасників справ цивільного судочинства.

Так, варто підкреслити, що згідно ч. 1 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України, завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Цивільне судочинство потребує реалізації кількох груп інтересів, до яких, окрім інтересу у позитивному ефекті для суспільства (що включає в себе забезпечення єдності судової практики) належать також: 1) інтерес у мінімізації всіх видів витрат у цивільному судочинстві та забезпеченні своєчасного вирішення справ; 2) інтерес у якомога більш точному вирішенні справ та усуненні можливостей для маніпуляції з боку учасників справи. При цьому, як зазначається у науковій літературі, впровадження нових процедур цивільного судочинства, окрім їх основної мети, повинно відповідати критерію забезпечення реалізації й інших суттєвих завдань цього судочинства [28].

Також, зокрема, як стверджує Попов О. І., при запровадженні інституту преюдиційного запиту варто «мінімізувати

ризик порушення права особи на розгляді справи в розумні строки, що є невід'ємною складовою права на справедливий судовий розгляд» [10, с. 78].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Преюдиційний запит є тим процесуальним інструментом, який викликає зацікавленість серед науковців та юристів-практиків з точки зору можливостей його впровадження до правової системи України. Ключовою характеристикою преюдиційного запиту вбачається те, що при наданні відповіді на нього суд касаційної інстанції не здійснює перегляду справи та формує висновки про застосування норм права без формування висновків за результатами перегляду справи. З одного боку, такий запит має очевидні переваги порівняно із механізмом перегляду справ судом касаційної інстанції, а саме – надає додатковий механізм забезпечення єдності судової практики й мінімізує ризик прийняття судом рішення, що не відповідатиме судовій практиці у подібних правовідносинах. З іншого боку, як недолік уявляється надання Верховному Суду повноваження, яке виходить за межі здійснення правосуддя в класичному розумінні і частково перетинається з повноваженнями інших гілок влади та Конституційного Суду України, а також із висновками з постанов Верховного Суду за результатами розгляду касаційних скарг. Відтак, варто надати відповідям на преюдиційний запит консультативної (необов'язкової) сили. Також, на етапі впровадження преюдиційного запиту варто забезпечити цивільне судочинство від надмірного затягування розгляду справи і зловживання цим механізмом (зокрема, шляхом обмеження підстав для подання запиту) та належно збалансувати витрати на функціонування цієї процедури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформація голови Касаційного цивільного суду про стан здійснення правосуддя у цивільній юрисдикції у 2023 році. Київ: Касаційний цивільний суд. 39 с. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Info_KCS_2023.pdf (дата звернення: 18.06.2025);
2. Інформація голови Касаційного цивільного суду про стан здійснення правосуддя у цивільній юрисдикції у 2024 році. Київ: Касаційний цивільний суд. 29 с. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду*. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/KCS_2024.pdf (дата звернення: 18.06.2025);
3. Цивільний процесуальний кодекс: кодекс від 18 березня 2004 року № 1618-IV (зі змінами і доп.). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 17.06.2025);
4. Гусаров К. В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис. ...д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2011. 431 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/8299> (дата звернення: 18.06.2025);
5. Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. А. Харків: Право, 2012. 624 с. (дата звернення: 19.06.2025);
6. Комарова Т. В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу: монографія. Харків: Право, 2010. 360 с. (дата звернення: 25.06.2025);
7. Комарова Т. В., Лазовські А. (2024) Судова практика суду справедливості ЄС з питань верховенства права та її значення для України. Посібник. *Проект ЄС «Право-Justice»*. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/66a/b96/268/66ab96268605b879785995.pdf> (дата звернення: 26.06.2025);
8. Цувіна Т. А. Спеціальні механізми забезпечення єдності судової практики в цивільному судочинстві: досвід зарубіжних держав. *Право і суспільство*. 2020. № 1. С. 170-180. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2020_1_28 (дата звернення: 16.06.2025);
9. Романюк Я. М. Роль Верховного Суду України в забезпеченні принципу правової визначеності. *Слово Національної школи суддів*. 2013. № 3(4). С. 6-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_3_3 (дата звернення: 17.06.2025);
10. Попов О. І. Преюдиційний запит як інструмент забезпечення єдності судової практики: сутність і механізми впровадження у цивільне судочинство. *Проблеми законності*. 2017. Вип. 136. С. 72-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2017_136_10 (дата звернення: 16.06.2025);
11. Олендер І. Я. Преюдиційний (консультативний) запит як механізм забезпечення єдності судової практики. *Право України*. 2016. № 10. С. 116-124 (дата звернення: 18.06.2025);
12. Норкус Р., Браздейкіс А. *Забезпечення більшої єдності судової практики в Україні*. *Звіт*. 2016. Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5ae/f52/096/5aef520965077120851085.pdf> (дата звернення: 16.06.2025);
13. Пільков К. М. Висновки Верховного Суду: формула висновку, його обов'язковість та механізм відступу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 201-209. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/46> (дата звернення: 18.06.2025);
14. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р., № 1402-VIII. (зі змінами і доп.). *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 16.06.2025);
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України: Проект закону України від 04.10.2013, № 3356. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=48555&pf35401=277318> (дата звернення: 19.06.2025);
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України: Проект закону України від 24.10.2013, № 3356-1. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=48777&pf35401=280032> (дата звернення: 19.06.2025);
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо повноважень Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції: Проект закону України від 24.10.2013, № 3356-2. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=48798&pf35401=280186> (дата звернення: 19.06.2025);

18. Singh, Amitpal C. The Highest Suggestion in the Land: Obiter Dicta and the Modern Supreme Court of Canada. *Osgoode Hall Law Journal*. 2024. Vol. 61 (1). P. 9-61 URL: <https://doi.org/10.60082/2817-5069.3977> (дата звернення: 18.06.2025);
19. Пархоменко Н. М. Єдність судової практики як складова правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 26-30. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2020.02> (дата звернення: 18.06.2025);
20. Yin K., Maio C. D. Teaching stare decisis to first-year law students in higher education: A pedagogical blind alley? *The Law Teacher*. 2024. Vol. 58 (1). P. 131-149. URL: <https://doi.org/10.1080/03069400.2024.2312030> (дата звернення: 18.06.2025);
21. Хорошковська Д. Ю. Роль судової практики в системі джерел права України: теоретико-правове дослідження: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 194 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0406U005283> (дата звернення: 20.06.2025);
22. Гудима Д. В законодавстві України не закріплено поняття прецедент, однак це не означає, що де-факто його не існує. 04.03.2019. *Офіційний веб-сайт Верховного Суду*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/659262> (дата звернення: 16.06.2025);
23. Скакун О. Ф. Судова правотворчість у країнах континентальної Європи. *Право*. 2001. № 1. С. 124-136. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/2642> (дата звернення 19.06.2025);
24. Берназюк О. О. Судовий прецедент у правовій системі України: сучасні підходи до визначення поняття. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 1 (Частина 1). С. 403-410. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.60> (дата звернення: 19.06.2025);
25. Гетманцев Д. О., Блажівська Н. Є. Судові доктрини, що потребують перегляду з адміністративно-процесуального погляду. *Право України*. 2018. № 2. С. 84-101. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2018_2_8 (дата звернення: 16.06.2025);
26. Шумило М. Правові висновки касаційного суду: inter praeteritum et futurum. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 47-54. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.12.08> (дата звернення: 16.06.2025);
27. Бондаренко Є. І. Правовий прецедент у сучасних правових системах світу: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2021. 154 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0421U103406> (дата звернення: 26.06.2025);
28. Avraham, Ronen and Hubbard, William H.J. Civil Procedure as the Regulation of Externalities: Toward a New Theory of Civil Litigation. *University of Chicago Law Review*. 2022. Vol. 89 Iss. 1. P. 1-64. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol89/iss1/1> (дата звернення: 20.06.2025).